

Ірина Миколаївна МЕЛЬНИК

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Львівського торговельно-економічного університету

ORCID: 0000-0002-3132-6500

E-mail: gaveshta@gmail.com

ТУРИЗМ ТА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Мельник, І. М. Туризм та трудова міграція населення в контексті міжнародної інтеграції України / Ірина Миколаївна Мельник // Український журнал прикладної економіки. – 2021. – Том 6. – № 1. – С. 203 – 209. – ISSN 2415 – 8453.

Анотація

Стаття присвячена актуальним питанням активізації трудової міграції у контексті поглиблення міжнародного руху людських ресурсів та процесів євроінтеграції України. Узагальнено існуючі підходи до визначення сутності, функцій та видів міграції у взаємозв'язку з туризмом. Встановлено, що підвищення просторової мобільності населення, трансформація форм міжнародного руху людських ресурсів призводить до суміщення туристичних і міграційних процесів з точки зору їх сутності та практичної реалізації. Окреслено ключові заходи задля обмеження міграції українців загалом та запобігання процесам нелегальної трудової міграції під впливом туристичних поїздок.

Результати. *Під час проведеного дослідження встановлено, що головними питаннями сучасної проблематики міжнародного руху людських ресурсів, окремими формами якого визначено міграцію і туризм, є: міжнародна концептуалізація та уніфікація термінологічної бази, оптимізація методології обліку, розробка нових різнорівневих систем управлінсько-регуляторного впливу. Враховуючи масштаби поширення, роль, проблематику та наслідки міжнародного руху людських ресурсів у світовій економіці, варто припустити, що перспективним напрямом подальших досліджень у цій сфері є визначення прикладних форм його оптимізації.*

Ключові слова: міжнародний рух людських ресурсів; туризм; трудова міграція; нелегальна міграція; інтеграція.

Iryna Mykolayivna MELNYK

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Lviv University of Trade and Economics

TOURISM AND LABOR MIGRATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTERNATIONAL INTEGRATION

Abstract

International processes of globalization are intensifying labor migration. With the proclamation of independence in Ukraine, migration processes, especially labor, have significantly revived, and obtaining a visa-free regime has greatly simplified the international mobility of its citizens. In this regard, studies of the relationship between tourist activity and labor migration of the population of Ukraine are updated. A comparison of the essence of the concepts of "migration" and "tourism" indicates the presence of common essential features, in particular the moment of movement. This makes tourism one of the types of migration and a classification unit of international migration. Other common features are due to certain aspects of migration and tourist movements, their functions. Despite these common features, tourism and migration are not identical. It is more appropriate to consider tourism as a form of human resource movement that makes it similar to migration, and such a variety as international tourism can

---

serve as an incentive for further migration, primarily labor or educational, legal or illegal. It is determined that increasing the spatial activity of human resources to change their socio-economic characteristics, expanding worldview and accumulation of knowledge, as well as the transformation of forms in international movement of these resources cause diversity of actions and relationships that indirectly affect the movement of individuals. This, in turn, leads to a combination of tourism and migration processes both in terms of their essence and practical implementation. It is established that the main modern issues of the international movement of human resources, some forms of which are migration and tourism, are: international conceptualization and unification of terminology, optimization of accounting methodology, development of new multilevel systems of management and regulatory influence.

Key words: *international human resources movement; tourism; labor migration; illegal migration; integration.*

JEL classification: *F22; L83; O15*

Вступ

Міжнародні процеси глобалізації, розширення міжнародної інтеграції істотно активізують міграцію робочої сили як однієї з форм міжнародних економічних відносин. З одного боку, переміщення трудових ресурсів є об'єктивним чинником становлення та розвитку єдиної світогосподарської системи. З другого боку – еміграція робочої сили створює низку проблем для будь-якої країни як в економічному, так і соціальному контекстах. Саме для України це явище становить особливий інтерес, оскільки із проголошенням незалежності міграційні процеси, особливо міжнародні, істотно активізувалися. Зростання обсягів міграції робочої сили зумовлена зовнішніми та внутрішніми чинниками різної направленості. Одним із таких слід вважати отримання безвізового режиму перетину кордону з Європейським Союзом, що значно спростило міжнародну мобільність наших громадян. У зв'язку з цим актуалізуються дослідження взаємозв'язку між туристичною активністю та трудовою міграцією населення України.

Проблемі розвитку міграційних процесів загалом та окремих їх видів, зокрема, присвячено багато праць науковців і практиків. Так, у різні періоди Є. І. Войнова, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, М. Д. Романюк, М. О. Шульга та інші вчені вивчали теоретичні та прикладні аспекти сутності, класифікації та особливості розвитку міжнародної трудової міграції в Україні. У контексті туризму проблематиці міжнародного руху людських ресурсів присвячено праці С. Е. Сердака, О. Р. П'ятковської.

Незважаючи на вагомість раніше проведених досліджень, у сучасних умовах поглиблення євроінтеграційних процесів і запровадження безвізу, проблема активізації міжнародної трудової міграції загострюється й потребує детального вивчення передумов її розвитку.

Мета статті

Метою статті є вивчення теоретичних та прикладних аспектів взаємозв'язку туризму і міжнародної трудової міграції, визначення їх спільних рис та особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження

Завдяки отриманій за часів незалежності свободі пересування, громадяни України можуть вільно подорожувати та працевлаштовуватися за кордоном. У першому випадку – вони стають туристами, а в другому – трудовими мігрантами. Спільність та відмінність цих категорій закладена в їх етимології. Згідно з офіційними нормативними документами та фундаментальними дослідженнями, міграція – це просторова активність (переміщення) особи, яка пов'язана зі зміною місця проживання (табл. 1). Загалом міграції як суспільному явищу притаманні три основні параметри:

- 1) переміщення, тобто зміна координат перебування;
- 2) потреба у зміні матеріального і (або) соціального статусу;
- 3) намір у стабільному житті та розвитку.

Таблиця 1. Дослідження сутності поняття «міграція»

Автор, джерело	Суть поняття
Соціологічний словник [1]	географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вужчому або ширшому географічному просторі
Демографічний енциклопедичний словник [2]	переміщення людей (мігрантів) через кордони проживання назавжди або на більш-менш тривалий час
Юридична енциклопедія [3]	переселення, переміщення населення
А. Хомра [4]	територіальні переміщення населення, пов'язані зі зміною місця проживання
А. Романюк [5]	зміна місця постійного проживання на підставі офіційного дозволу або без нього
Т. Драгунова [6]	переміщення людей між населеними пунктами, регіонами, країнами, зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною на різні терміни місця проживання
О. Ровенчак [7]	це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання

Туризм – це тимчасовий виїзд особи або групи осіб з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових та інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа виїжджає [8]. Узагальнення інших трактувань поняття «туризм» (табл. 2) дозволяє виокремити такі специфічні параметри цього явища:

- 1) переміщення, тобто зміна координат перебування;
- 2) потреба у зміні оточуючого середовища і (або) умов життєдіяльності.

Таблиця 2. Дослідження сутності поняття «туризм»

Автор, джерело	Суть поняття
Всесвітня туристична організація [9]	один із видів активного відпочинку, який передбачає подорожі, що здійснюються з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн та ряду країн з елементами спорту
Н. Реймерс [10]	будь-яка подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами й об'єктами
О. Бейдик [11]	форма масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями
В. Кифяк [12]	будь-який маршрут переміщення у просторі, який виходить за межі буденності або за рамки повсякденних справ
Т. Кукліна, В. Зайцева [13]	соціальне явище, яке полягає у добровільному та тимчасовому переміщенні людей або груп людей, які переважно з міркувань відпочинку, культури чи здоров'я переїжджають зі свого звичайного місця проживання в інше
С. Сердак [14]	тимчасове переміщення населення з місця свого проживання з метою ознайомлення та споживання ресурсів нової території
О. Любіцева [15]	мобільна форма споживання й рекреаційної діяльності, що ґрунтується на доланні простору та пов'язана з територією, характером середовища (не тільки природного, а й соціально-культурного та економічного середовища людської діяльності)

Отже, порівняння сутності понять «міграція» і «туризм» свідчить про те, що вони мають спільні й відмінні сутнісні ознаки. Так, спільним для них є момент переміщення, що робить туризм одним із видів міграції і класифікаційною одиницею міжнародної міграції. Інші спільні риси зумовлені певними аспектами міграційних і туристичних переміщень, зокрема:

- 1) тривалість: туризм як тимчасове переміщення з місця проживання може бути ототожнений з тимчасовою міграцією;
- 2) добровільність: будь-які туристичні подорожі є добровільними, що робить їх подібними до добровільної міграції;
- 3) мета: туристичне й міграційне переміщення осіб може переслідувати однакові цілі (економічні, оздоровчі, освітні тощо);
- 4) правовий статус: усі туристичні подорожі здійснюються на легальній основі за наявності відповідних документів, аналогічно до легальної міграції, проте такі подорожі можуть стати передумовою нелегальної міграції;

5) етнічно-культурний зв'язок: за етнічними, культурними, релігійними або лінгвістичними особливостями і туристи, і мігранти можуть бути тією чи іншою мірою близькими до суспільства країни перебування.

У цілому ці та інші спільні риси прослідковуються в основних класифікаційних ознаках міграції, узагальнений характер яких подано О. Ровенчак (рис. 1). На наведеному рисунку нами виокремлено ті різновиди міграції, які за своїми параметрами є подібними до туризму, або можуть бути наслідком організованих туристичних подорожей.

Ще одною спільною точкою дотику туризм і міграція мають через функції, які відображають їх суть та зумовлюють властивості цих явищ, зокрема:

1) функція розвитку населення, тобто сприяють змінам соціально-психологічних характеристик людей, розширенню їх світогляду, накопиченню знань про різні сфери життя, обміну навичками, розвитку особистості, інтеграції національних культур;

2) селективна функція, сутність якої полягає в тому, що різні соціально-демографічні групи різною мірою беруть участь в туристичних і міграційних процесах; причому ті, які частіше подорожують більш схильні до міграції;

3) соціальна функція, яка передбачає задоволення індивідуальних та соціально-групових потреб, які розуміються ширше, ніж матеріальні: потреби групової належності, самоактуалізації, підвищення соціального статусу, нової інформації тощо.

Рис. 1. Класифікація видів міграцій [7] та їх взаємозв'язок з туризмом

Незважаючи на означені вище спільні ознаки, все ж таки вважати туризм і міграцію тотожними явищами неправомірно. По-перше, міграція переважно супроводжується зміною постійного місця проживання, а туризм – тимчасовим переміщенням населення, яке передбачає обов'язкове повернення на Батьківщину. По-друге, на відміну від міграції, туризм складає певну частку у ВВП країни. Більш доречно вважати туризм певною формою руху людських ресурсів, що робить його схожим до міграції, а такий його різновид, як міжнародний туризм, може слугувати спонукальним поштовхом до подальшої міграції, в першу чергу трудової чи освітньої, легальної чи нелегальної. Суттєвим чинником, який сприяв певній «суміщеності» туристичних і міграційних потоків, стало

отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом, що дозволяє перебувати у європейських країнах не більше 90 днів протягом 180-денного періоду. Звичайно, працювати в ЄС без спеціальної робочої візи не можна, але можна цілком легально шукати роботу. Щоб їздити на співбесіди, безпосередньо спілкуватися з роботодавцем, знайомитися з умовами роботи в компанії до того, як пошукувач дасть згоду на роботу, українцям не потрібна робоча віза. Під час пошуку роботи можна брати участь у короткострокових навчальних програмах і тренінгах, що надаються потенційними роботодавцями. Головне, аби претенденту не виплачувалася заробітна платня за час навчання. Такі контакти безпосередньо на місці потенційної роботи дають змогу переконатися в безпеці та надійності компанії-роботодавця, а це особливо важливо, коли йдеться про кваліфіковану, високооплачувану роботу. Саме у такому випадку туристична подорож сприяє прийняттю остаточного рішення щодо міграції, і переважно вона буде довготривалою, а можливо й остаточною.

Найчастіше під виглядом виїзного туризму здійснюється нелегальна трудова міграція. Тіньовій зайнятості українців у ЄС певною мірою сприяє дозвіл на 90-денний термін легального перебування громадян України у Шенгенській зоні згідно з правилами безвізового режиму. Для цього, насамперед, у конкретних ситуаціях потрібна взаємна зацікавленість роботодавця і найманого працівника, а така взаємна зацікавленість, як свідчить багаторічний досвід роботи українських трудових мігрантів у ЄС, дуже часто існує. Можна навіть говорити про існування відповідної мережі соціальних комунікацій та інституційних зв'язків на рівні звичаєвого права у сфері тіньової зайнятості українців у країнах ЄС. Причому для більш-менш усталеного функціонування нелегальної зайнятості українців у деяких секторах європейської економіки або ж у невеликих обсягах використання найманої праці, наприклад у сфері домашнього господарства, ремонту квартир тощо, 90-денного терміну перебування громадян України у ЄС згідно з правилами безвізового режиму цілком достатньо.

Важливим моментом запровадженого безвізового режиму, підкреслюють оглядачі деяких вітчизняних ЗМІ, є те, що бізнес-поїздки і відрядження, за які платить український роботодавець, не вважаються «роботою в ЄС», вони є законним приводом для безвізових поїздок. А це відкриває певні можливості для функціонування схем фактичної (однак, «тіньової») роботи українців в ЄС у межах того ж таки 90-денного терміну їх перебування в країнах Шенгенської зони. Наприклад, громадянин протягом 90-денного терміну його перебування в країнах Шенгенської зони фактично працює на роботодавця з країни ЄС, формально-юридично отримуючи заробітну плату за це від української фірми, працівником якої він офіційно є. А європейський роботодавець (фірма) відшкодує українській стороні зазначені витрати (можливо, через посередників), використовуючи для цього систему легальних грошових переказів. Формальним приводом для таких робочих поїздок може бути пошук партнерів для бізнесу, обмін досвідом, участь у різних виставках, конференціях та інших профільних заходах тощо. А соціально-економічною основою функціонування подібних схем – взаємна зацікавленість сторін. Щоправда, визначити ймовірні масштаби такої тіньової зайнятості в масштабах українсько-європейських відносин поки важко через відсутність відповідної інформації. Хоча принципова можливість існування зазначених схем сумніву не викликає [16].

Підтвердженням вищезазначеного є основна модель міграційної поведінки українців, яка нині залишається періодично повторюваною трудовою міграцією. Майже половину мігрантів (48,5%) становлять короткотермінові (до року) трудові мігранти. Тривалість більшості (57%) виїздів за кордон не перевищувала трьох місяців. Варто також підкреслити, що 46,1% мігрантів здійснювали по кілька поїздок на рік, 5,9% виїжджали декілька разів на місяць, а 4,4% – щотижнево. Переважання короткотермінових поїздок за кордон говорить про те, що центр життєвих інтересів мігрантів залишається в Україні, вони не змінюють свого основного місця проживання, а отже, по факту, як такої міграції не відбувається [17].

Таким чином, підвищення просторової активності людських ресурсів задля зміни їх соціально-економічних характеристик, розширення світогляду і накопичення знань, а також трансформація форм міжнародного руху цих ресурсів у всьому розмаїтті їх змісту і функцій зумовлюють різноспрямованість дій та відносин, які опосередковано впливають на переміщення індивідів. Це своєю чергою призводить до суміщення туристичних і міграційних процесів як з точки зору їх сутності, так і практичної реалізації.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Завдяки отриманій за часів незалежності свободі пересування в умовах непростих економічних обставин та низьких заробітних плат робота за кордоном стала для багатьох українців стратегією виживання та підвищення добробуту своїх сімей. Вона є потужним соціальним амортизатором, чинником зменшення бідності, напруги на ринку праці, джерелом значних валютних надходжень, але водночас має ризики втрати частини необхідного для розвитку країни трудового та інтелектуального потенціалу. В умовах активної інтеграції України у міжнародний простір закордонні поїздки стали більш доступними, що з одного боку підвищує туристичну активність українців, а з другого – їх міграційну мотивацію і міграційну готовність. У цьому контексті вважаємо за необхідне виокремлення та вирішення певних завдань, зокрема:

1) задля обмеження такого явища, як міграція, загалом потрібно створити сприятливі умови для розвитку малого й середнього бізнесу; поліпшити підприємницький клімат; легалізувати тіньову зайнятість; збільшити попит на робочу силу боку приватного і державного секторів економіки; підняти заробітні плати працівникам та забезпечити їх ефективно функціонуючими та технічно оснащеними робочими місцями; створити нормальні макроекономічні умови, такі як стабільний курс національної валюти, низькі відсоткові ставки на кредити, прийнятні темпи економічного зростання;

2) для запобігання процесам нелегальної або напівлегальної міграції під виглядом туристичних поїздок необхідно налагодити взаємодію державних органів задля унеможливлення використання туризму з метою незаконної міграції, трудової та інших видів експлуатації громадян; активізувати зусилля щодо ефективного моніторингу та статистичних оцінок туристичних потоків; зобов'язати туристичні підприємства негайно повідомляти про випадки неповернення туристів з туристичної поїздки; налагодити співпрацю між туристичними підприємствами та структурами, що надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном з метою скерування потенційних мігрантів до установ, які надають фахову допомогу в отриманні трудової візи.

Під час проведеного дослідження встановлено, що головними питаннями сучасної проблематики міжнародного руху людських ресурсів, окремими формами якого визначено міграцію і туризм, є: міжнародна концептуалізація та уніфікація термінологічної бази, оптимізація методології обліку, розробка нових різнорівневих систем управлінсько-регуляторного впливу. Враховуючи масштаби поширення, роль, проблематику та наслідки міжнародного руху людських ресурсів у світовій економіці, варто припустити, що перспективним напрямом подальших досліджень у цій сфері є визначення прикладних форм його оптимізації.

Список літератури

1. Словник соціологічних і політологічних термінів / за заг. ред. В. І. Астахової [та ін.]. Київ: Вища школа, 1993. 140 с.
2. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. Москва: Советская Энциклопедия, 1985. 608 с.
3. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва: 1997. 516 с.
4. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев: Наукова думка, 1979. 148 с.
5. Романюк А. Міграційні процеси у Львівській області. *Українські варіанти*. 1997. № 2. С. 21-25.
6. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві. *Статистика України*. 2004. №1. С. 72-79.

7. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 127-139.
8. Про туризм: Закон України від 15.09.95 р. № 325/95-ВР (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. World Tourism Organization: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>.
10. Реймерс Н. Ф. Природопользование: словарь-справочник. Москва: Мысль, 1990. 468 с.
11. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреація та рекреаційної географії. Київ: Палітра, 1997. 86 с.
12. Кифяк В. Ф. Розвиток туризму як один зі сценаріїв покращення соціально-економічного стану Чернівецької області. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*. 2015. Вип. II (58). С. 67-81.
13. Кукліна Т. С., Зайцева В. М. Сучасний стан розвитку туризму в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. Вип. № 2 (12). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2014_2_36.pdf.
14. Сердак С. Е. Сучасна проблематика міжнародного руху людських ресурсів: міграція, туризм, транзитно-професійні переміщення, віртуальний міжнародний рух. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 15. С. 11-15.
15. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. –Київ: Альтерпрес, 2005. 436 с.
16. Кулицький С. Імовірні економічні наслідки від запровадження безвізового режиму Європейського Союзу для України. *Україна: події, факти, коментарі*. 2017. № 12. С. 52-64.
17. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>.

References

1. *Slovník sociologických i politologických terminů*. (1993). [Dictionary of sociological and political terms] / za zah. red. V. I. Astakhovoi [ta in.]. Vyshcha shkola. Kyiv. Ukraine.
2. *Demograficheskyi entsyklopedycheskyi slovar*. (1985). [Demographic encyclopedic dictionary] / in Valentei, D. Y. (ed.). Sovetskaia Entsiklopedyia. Moscow. Russia.
3. *Yurydicheskaia entsyklopedyia* (1997). [Legal encyclopedia] / In Tykhomyrova M. Yu. (ed.). Moscow. Russia.
4. Khomra, A. U. (1979). *Myhratsyia naselenyia: voprosy teoryi, metodyky yssledovanyia*. [Population migration: questions of theory, research methods]. Naukova dumka. Kyiv. Ukraine.
5. Romaniuk, A. (1997). «Migration processes in Lviv region». *Ukrainski varyanty*. № 2, pp. 21-25.
6. Drahunova, T. (2004). «Spatial analysis of the migration process in Kyiv». *Statystyka Ukrainy*. №1, pp. 72-79.
7. Rovenchak, O. (2006). «Definition and classification of migrations: approximation to operational concepts». *Politychnyi menedzhment*. № 2, pp. 127-139.
8. Pro turizm: Zakon Ukrainy. [About tourism: Zakon Ukrainy vid 15.09.95 r. № 325/95-VR (zi zminamy ta dopovnenniamy). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. World Tourism Organization: official website. Available at: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>
10. Reimers, N. F. (1990). *Pryrodopolzovanye: slovar-spravochnyk*. [Nature management: dictionary-reference]. Mysl. Moscow. Russia.
11. Beidyk, O. O. (1997). *Slovník-dovidnyk z heohrafii turyzmu, rekreatsiinoi heohrafii*. [Dictionary of geography tourism, recreation and recreational geography]. Palitra. Kyiv. Ukraine.
12. Kyfiak, V. F. (2015). «Development of tourism as one of the scenarios of the reduction of the social and economic country of the Chernivtsi region». *Visnyk Chernivets'koho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTEU*. Issue II (58), pp. 67-81.
13. Kuklina, T. S., Zaitseva, V. M. (2014). Suchasnyi stan rozvytku turyzmu v Ukraini [The current state of tourism development in Ukraine]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*. [Economy. Management. Innovations]. (electronic journal). Issue 2 (12). Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eui_2014_2_36.pdf.
14. Serdak, S. E. (2015). «The problematic of the international movement of human resources is current: migration, tourism, transit-professional change, virtual international movement». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 15, pp. 11-15.
15. Liubitseva, O.O. (2005). Rynok turystychnykh posluh [Travel services market]. Alterpres. Kyiv. Ukraine.
16. Kulytskyi, S. (2017). «Probable economic consequences of the introduction of a visa-free regime of the European Union for Ukraine». *Ukraina: podii, fakty, komentari*. № 12, pp. 52-64.
17. Ukraintsi na eksport: sohodni i zavtra trudovoi mihratsii [Ukrainians for export: today and tomorrow labor migration]. Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.